

УДК 371.39

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЕКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ЛІЦЕЮ

Павлюк Л. М.

У статті автор актуалізує проблему формування соціальної компетентності старшокласників в умовах навчально-виховного процесу ліцею. Проаналізовано і визначено сутність та зміст поняття "соціальна компетентність", обґрунтовано роль проектних технологій у формуванні соціальної компетентності старшокласників.

Ключові слова: соціальна компетентність, соціальна активність, соціалізація, компетентнісний підхід, метод проектів.

В статье автор актуализирует проблему формирования социальной компетентности старшеклассников в условиях учебно-воспитательного процесса лицея. Проанализированы и определены сущность и содержание понятия "социальная компетентность", обоснована роль проектных технологий в формировании социальной компетентности старшеклассников.

Ключевые слова: социальная компетентность, социальная активность, социализация, компетентностный подход, метод проектов.

The author raises a problem of formation of senior pupils' social competence in terms of the educational process in a lyceum. The nature and content of the concept of "social competence" are analyzed and determined; the role of project technology in the formation of social competence in high school students is grounded.

Key words: social competence, social activity, socialization, competence-based approach, project method.

Реалії сьогодення свідчать про глибоку кризу держави, яка зумовлена крахом соціально-політичної системи, поглибленням внутрішніх проблем та зовнішньою інтервенцією. Для відбудови України необхідні не просто матеріальні ресурси і підтримка інших держав, а, перш за все, внутрішній резерв – об'єднаний єдиною національною ідеєю український народ. У зв'язку з цим актуалізуються питання щодо підготовки підростаючого покоління до нових умов життя, їх соціалізації та формування соціально активної та соціально компетентної особистості.

Актуальність дослідження проблем формування соціальної компетентності молоді зумовлена рядом причин: орієнтацією сучасного суспільства на відкритість, інтеграцію, демократизацію відносин, об'єднання зусиль усіх суб'єктів соціальної взаємодії для вирішення завдань, що забезпечують умови поступового розвитку людської цивілізації; процесами інтернаціоналізації і глобалізації, які протікають у даний час у світі і вимагають від сучасної молоді умінь вибудовувати взаємини в умовах різних укладів життя, конфесійних нюансів, економічних специфікацій, культурних традицій, уміння вести соціальний діалог. Проблема формування і розвитку соціальної компетентності школярів – це важлива соціальна і психолого-педагогічна проблема. Її вирішення зачіпає нагальні питання суспільства і освіти, оскільки в умовах соціально-економічних змін перед освітою поставлене завдання не просто дати учням певний рівень знань, умінь і навичок з основ наук, але й забезпечити здатність і готовність жити в сучасному надскладному суспільстві, досягати соціально-значущих цілей, ефективно взаємодіяти і вирішувати життєві проблеми. Орієнтація сучасного суспільства на людину, на розкриття її соціальної сутності, на вирішення соціальних проблем повинна стати в практиці освіти пріоритетом виховання, якому поки відводиться другорядна роль. Начальний освітній заклад повинен стати чинником формування і розвитку соціальної компетентності особистості, що дозволить жити в сучасному суспільстві.

Учнівська молодь є однією з найбільш соціально-активних груп населення, яка в найближчий час буде визначати розвиток держави. Тому випускник ліцею повинен бути не тільки висококультурною особистістю, а й бути соціально компетентною людиною, а саме: бути комунікабельним, контактним у спілкуванні з різними людьми, вміти спільно працювати, запобігати конфліктним ситуаціям, уміло виходити з них, уміти приймати відповідальність за власні дії і вчинки. Соціальна компетентність повинна забезпечити мобільність молодого людини; навчити її розуміти і контролювати свої емоції і перейматися почуттями інших людей; обговорювати, домовлятися, аргументувати, доводити, погоджуватися (або не погоджуватися).

Соціальна компетентність підлітка набуває все більшого значення у зв'язку з ускладненням і розширенням соціального досвіду, виникненням нових і дуже різноманітних форм пред'явлення і переробки інформації, з усе зростаючим рівнем тих запитів, які пред'являє підлітку суспільство.

В останні роки у зв'язку з соціально-економічними і політичними змінами в житті держави і помітною активністю у цих процесах молоді, яка вчиться, учені приділяють все більше уваги науковим дослідженням соціального розвитку підлітків, бо саме в період дорослішання, переходу "від дитинства до дорослості" формуються знання, уміння, навички взаємодії з іншими людьми в суспільстві, встановлюються стосунки, позиції, погляди. Але достовірної картини переважного рівня соціального розвитку підлітків у країні або окремих компонентів соціального розвитку, зокрема формування соціального досвіду, в кількісних і якісних показниках ми на сьогоднішній день не маємо.

Різні аспекти проблеми соціальної компетентності привертала увагу багатьох дослідників. Ученими досліджувались модель соціальної компетенції (В. Слот, Х. Спанярд), структура та зміст соціальної зрілості (О. Михайлов, В. Радул); професійна та комунікативна компетентності (І. Бех, С. Демченко, М. Елькін, С. Козак, А. Онкович та ін.); соціально-психологічна компетентність (Л. Лепіхова); соціальна компетентність (І. Єрмаков, Л. Сохань, І. Ящук та ін.); соціальна компетентність дошкільників та молодших школярів (М. Гончарова-Горяньська та ін.), структура соціальної компетентності (В. Масленнікова).

У наукових працях з психології, педагогіки, соціології та філософії досліджуються окремі аспекти, інтеграція яких дає ґрунтовне уявлення про соціальну компетентність особистості: соціалізація особистості (Т. Алексєєнко, А. Капська, І. Кон, А. Мудрик); соціальне становлення особистості (К. Абульханова-Славська, О. Карпенко, Є. Нікуліна); соціальна ідентичність (Н. Іванова, Ю. Тюменєва); соціальна адаптація (О. Литовченко, Т. Ушакова); соціальна впевненість та самостійність (М. Безруких, Д. Єгоров); соціальна активність (З. Кенесаріна, О. Киричук, Н. Михайленко, Н. Пономарчук); відповідальність (І. Дем'янова, Т. Шишова, В. Радул); самовизначення (І. Зверева, А. Мудрик, О. Щербініна); саморегуляція (А. Литко, О. Ядов); ціннісні орієнтації (К. Журба, В. Костів, О. Сухомлинська). Водночас окремі питання залишились недостатньо дослідженими або недослідженими взагалі.

Проблема соціальної компетентності ще не отримала свого глибинного вивчення та вичерпного аналізу, тому в науковій літературі категорія "соціальна компетентність" широко трактується та співвідноситься з іншими науковими категоріями. Актуальність проблеми обумовлена тим, що в умовах реформування вітчизняної освіти та приєднання до Болонської системи компетентнісний підхід в освіті та вихованні набуває неабиякого значення.

Важливими у дослідженні теоретичних аспектів проблеми формування соціальної компетентності є наукові праці С. П. Архипової, яка вважає, що соціально-психологічна компетентність є інтегральним показником особистісного розвитку, фактором самоактуалізації, що стимулює самореалізацію особистості та А. Гудзовської, яка соціально-психологічну зрілість розуміє як компетентність, як здатність особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми, як уміння правильно визначати психологічні особливості людей.

Аналіз теоретичних розробок з проблеми формування соціальної компетентності особистості дає підстави стверджувати, що дослідження 90-х рр. ХХ ст.

(Євсєєв А. В., Сафронова О. В., Нікітін І. Н.) трактують соціально-психологічну компетентність як певний рівень розвитку комунікативних якостей особистості, вміння попереджати та розв'язувати конфлікти тощо. Трактують зводиться до категорій комунікативності, конфліктності, розв'язання спеціальних завдань, оскільки дослідників цікавила соціально-психологічна компетентність керівника, тобто його особистісна відповідність об'єктивним вимогам посадових обов'язків.

Аналіз сучасних наукових досліджень з проблеми дає змогу стверджувати, що вона є мало дослідженою. Вивчення потребують такі її аспекти як визначення критеріїв і рівнів сформованості соціальної компетентності старших підлітків та використання сучасних інноваційних технологій у процесі формування соціальної компетентності старшокласників ліцеїв.

У зв'язку із вищесказаним, **метою статті** є визначення сутності категорії "соціальна компетентність старшокласника" та визначення ролі проектних технологій у процесі її формування.

XXI століття – період стрімкого зростання значення науки й освіти в житті людства, і це значення зростатиме пропорційно їх здатності вирішувати конкретні життєві проблеми людини. На сьогодні можна констатувати факт оновлення функції загальноосвітніх навчальних закладів: не тільки навчання і виховання, але і соціалізація учнів – формування особистості, яка буде здатна отримувати глибокі знання, професійні навички, вільно орієнтуватися у світі, саморозвиватися і самостійно приймати правильні, морально-відповідальні рішення в умовах мінливого світу.

Пріоритетними якостями випускника на сьогоднішній день є компетентність, комунікабельність, психологічна стійкість. Освічена людина в сучасному суспільстві не тільки і не скільки людина, що володіє знаннями, а яка вміє цілеспрямовано здобувати знання і при потребі застосовувати їх у будь-якій ситуації. Тому одним із перспективних напрямів реформування освіти є впровадження компетентнісно спрямованого підходу.

Сьогодні свідчить, що юне покоління сучасності входить у досить непростий соціальний світ, який характеризується постійними змінами, ускладненням соціальних зв'язків, розмитістю критеріїв оцінювання соціального успіху та престижності, міжгенераційною відчуженістю тощо. У такому соціумі молодій людині важко визначати власні життєві орієнтири, здобувати відповідний соціальний статус, реалізовувати свої соціальні здібності.

Щоб уникнути багатьох ризиків, що можуть значно послабити життєві позиції молоді людини, їй потрібно засвоїти основи функціонування соціального світу, бачити його реальний стан, уміти взаємодіяти з ним у конкретних ситуаціях, знаходити в ньому своє місце та відповідати на його очікування (виконуючи соціальні статуси та ролі), прагнути до удосконалення соціальних взаємин та бути готовим до практичних дій, реалізуючи при цьому свої особистісні потенції та бажання. Отже, сучасне соціальне життя передбачає, що кожна юна людина повинна бути соціально компетентною особистістю.

Аналіз сучасних наукових досліджень засвідчує той факт, що соціальна компетентність особистості стає однією із головних потреб людини. У зв'язку з цим вона має формуватися щонайраніше. Найбільш сензитивним періодом для формування соціальної компетентності вважається старший підлітковий вік, тобто у підлітків та старшокласників, які вже можуть активно включатися у соціальне життя, переходячи зі стану соціального об'єкта у стан соціального суб'єкта. Соціальний суб'єкт – це особистість, яка не тільки засвоює соціальні вимоги, але і самостійно виробляє важливі для себе соціальні потреби та спрямовує зусилля на їх реалізацію, керується у своїй поведінці сформованими ціннісними орієнтаціями та ідеалами, виявляє певну допустиму, що не може бути антисоціальною, автономність, тобто відокремленість, відособленість від суспільства. У досягненні соціальної компетентності має бути зацікавлена як сама особистість, так і суспільство, до якого вона належить.

Спираючись на дослідження В. М. Шахрай, можна стверджувати, що соціальна компетентність відображає якісну сторону взаємодії особистості і суспільства, сутність соціальної компетентності потрібно визначати, базуючись на особливостях цієї взаємодії.

Аналізуючи різноманітні трактування терміну "компетентність", можна констатувати, що науковці розглядають її: як володіння знаннями, що дозволяють судити про що-небудь; інформованість і здатність реалізовувати свої можливості у певній сфері життєдіяльності; як досвід в тій чи іншій області, який дозволить гарантовано досягати високих результатів у будь-якому вигляді діяльності; як психосоціальну якість, що означає силу і впевненість, що виходить з почуття власної успішності і корисності, що дає людині усвідомлення своєї здатності ефективно взаємодіяти з оточуючими, продуктивно вирішувати поставлені завдання.

Аналіз наукових підходів до визначення категорії "соціальна компетентність" дає підстави констатувати, що поки що не існує єдиної усталеної думки щодо поняття "соціальна компетентність". У зміст та структуру терміну різні автори вкладають різні визначення; не існує чіткого розмежування семантично близьких та синонімічних категорій таких як "соціально-психологічна компетентність", "комунікативна компетентність", "професійна компетентність", "соціальна зрілість", "життєва компетентність". Причому навіть на природу соціальної компетентності немає усталеного погляду, серед дослідників існують певні протиріччя: одні вважають, що компетентність має фізіологічне походження і на її становлення впливає генетичний фактор (Скайє К., Гіндіна О.), інші – що компетентність має соціальний характер та формується під впливом соціуму (Бодалев А. А., Лепіхова Л., Белоцерковець Н.).

У визначенні соціальної компетентності учнів старших класів лицюю ми спираємось на цілі освіти ХХІ ст., які сформульовані Жаком Делором:

- навчитися пізнавати;
- навчитися робити;
- навчитися жити разом;
- навчитися жити.

Саме вони і визначають, по суті, основні глобальні компетентності особистості школяра.

В основі терміну "компетентність" є вихідна основа "compete", що означає "знати", "досягати", "вміти", "відповідати". Ці визначення, на погляд С. С. Бахтєєвої, висловлюють сутність соціальної компетентності у загальному вигляді:

- "знати": знання, необхідні для здійснення соціальних технологій; цінності, які скеровують використання знань та вмінь;
- "вміти": означає не лише способи реалізації знань, а й уміння особистості вільного та свідомого самовизначення як у внутрішньому духовному досвіді, так і у зовнішній соціальній дійсності;
- "досягати": вміння здійснювати поставлені цілі в рамках закону, моралі, культури;
- "відповідати": діяльність та поведінка особистості відповідають вимогам, які висувають до особистості держава, соціум, родина, фах тощо. Така відповідальність проявляється у вмінні особистості здійснювати свої обов'язки, права, повноваження на відповідному соціальному та культурному рівнях.

У нашому дослідженні ми також беремо до уваги дослідження С. В. Макарова, який вважає, що зміст соціальної компетентності складають взаємозв'язки знань, умінь, навичок та досвіду. В особистісному аспекті компетентність є якістю, в якій, при усій цілісності, можна виявити окремі компоненти:

- 1) мотиваційно-особистісний компонент;
- 2) когнітивний компонент;
- 3) операційний компонент.

С. В. Нікітіна до двох перших компонентів додає ще два: комунікативно-діяльнісний та рефлексивний [5, с. 80].

У визначенні структури соціальної компетентності школярів нам близькі погляди В. В. Цветкова, який виділяє наступні структурні компоненти:

- 1) інтерактивно-комунікативний;
- 2) партисипативно-діяльнісний;
- 3) організаційно-управлінський;
- 4) регулятивно-захисний [6].

Спираючись на вищесказане, можна стверджувати, що ці складові надають можливість вважати соціальну компетентність комплексною характеристикою особистості.

Ефективність процесу формування і розвитку соціальної компетентності старшокласників-ліцеїстів, на наш погляд, великою мірою буде залежати від вибору методів і технологій. Змінюючи зміст освіти, компетентнісний підхід накладає тим самим відбиток і на їх вибір, серед яких педагоги на даному етапі розвитку освіти все частіше віддають перевагу активним методам навчання і виховання. Прикладом може служити метод проектів.

Набуваючи все більшої популярності, метод проектів отримав широке застосування в педагогіці двадцятого століття, був і продовжує залишатися предметом досліджень багатьох учених і наукових діячів, які висвітлюють різні аспекти цього методу. Так Є. Ф. Бехтенова розглядає в своєму дослідженні умови формування проектної діяльності учнів; впливу методу проектів на формування мотивації до навчання, а підвищенню пізнавального інтересу школярів присвячені праці Є. Євдокимова, Т. В. Березиної, О. А. Гребеннікова. У дослідженнях Є. С. Полат велику увагу приділено використанню інформаційних технологій в реалізації методу проектів. М. Б. Романовська розглядає вищезазначений метод у контексті профільного навчання. В. В. Мала досліджує метод проектів як засіб розвитку творчих здібностей.

Тим не менше, ці праці не надають належного значення потенціалу використання методу проектів як способу формування соціальної компетентності та факторів ефективності впливу цього методу на процес розвитку основних соціально-значущих знань, умінь і навичок. Дана обставина послужила вирішальним чинником у виборі теми дослідження.

Аналіз практики дозволяє виділяти деякі тенденції у виборі шляхів формування соціальної компетентності: це опора на самостійність та ініціативність школярів, суб'єкт-суб'єктний характер педагогічного спілкування, посилення прикладного, практичного характеру предметного навчання. Саме тому у виборі найбільш оптимального способу формування та розвитку соціальної компетентності ми звернулися до одного з названих методів – методу проектів, враховуючи унікальне поєднання в цьому методі (як особливої педагогічної технології) найбільшої кількості зазначених вище переваг: уміння працювати в команді, практична спрямованість та інше.

В даний час надзвичайно актуальна дискусія про пошук нових педагогічних технологій, методів і засобів навчання, які б відповідали сучасним підходам до змісту освіти. Однією із широко відомих педагогічних технологій, що зараховуються до порівняно нових, є метод проектів.

Звертаючись до його історії, можна помітити, що цей метод почав формуватися вже близько ста років тому, і з його розробкою, а також впровадженням у педагогічний процес пов'язані імена Дж. Дьюї, У. Кілпатріка, Е. Коллінгза.

Порівняльний аналіз історії становлення методу проектів показує, що підходи до розуміння його сутності вітчизняними й американськими педагогами були різними. Принципова відмінність полягала в тому, що вітчизняні педагоги (О. Г. Кагаров, А. П. Пінкевич, С. Т. Шацький та ін.) основну цінність методу проектів бачили в розвитку соціально значущих якостей особистості (колективізм, суспільно-політична активність, працьовитість, наполегливість у досягненні мети та ін.), і, відповідно основний акцент робився на колективну суспільно корисну, трудову, ідеологічну спрямованість усіх проектів.

У свою чергу американські педагоги (Д. Дьюї, У. Кілпатрик, Е. Коллінгс та ін.) основну мету методу проектів вбачали у виробленні індивідуальної пристосувальної реакції школяра на ситуацію або середовище. Таким чином, цінність методу проектів, з точки зору американських педагогів, полягала в можливості індивідуалізації навчання за рахунок опори на суб'єктний досвід і пізнавальні інтереси учнів.

Що ж таке метод проектів у педагогічному процесі? Для відповіді на це питання необхідно виділити деякі характерні особливості даного методу при аналізі різних дефініцій цього поняття. У педагогічному енциклопедичному слов-

нику метод проектів описується як система навчання, в якій знання та вміння учні набувають у процесі планування та виконання поступово ускладнених практичних завдань – проектів. Тим не менш, історичний досвід апробації даного методу показує, що дана педагогічна технологія не повинна бути домінуючою, але повинна бути органічно вплетена в освітній процес на ряду з іншими методами і технологіями навчання та виховання.

У визначенні Є. С. Полат робиться акцент на самостійну діяльність учнів супроводжується детальною розробкою проблеми, з завершенням в якості реального, практичного результату.

І. В. Бурцева визначає метод проектів як дидактичну категорію, сукупність прийомів для оволодіння певною галуззю знання, шлях пізнання, спосіб організації процесу пізнання.

Також варто звернути увагу на розуміння методу проектів А. А. Хромова як системи навчання, гнучкої моделі організації навчального процесу, орієнтованої на творчу самореалізацію особистості учнів, розвиток їх інтелектуальних та фізичних можливостей, вольових якостей і творчих здібностей у процесі створення нового продукту володіє об'єктивною ситуацією і суб'єктивною новизною, що має практичну значущість, під контролем вчителя.

У педагогіці проектна діяльність розглядається як спосіб організації педагогічного процесу, заснованого на взаємодії, співпраці та співтворчості педагога і вихованців у ході поетапної практичної діяльності з досягнення намічених цілей.

Відповідно до зазначених визначень методу проектів виділимо його характерні риси:

- співпраця і співтворчість усіх суб'єктів педагогічного процесу в орієнтації на самостійність учнів;
- використання комплексу знань і навичок з різних сфер;
- відповідність поставлених проблем реальним інтересам і потребам вихованців;
- чітка послідовність етапів реалізації проекту та роботи над ним;
- творча спрямованість, стимулювання самореалізації і самоактуалізації особистості;
- спрямованість на практичний, соціально значущий результат.

Навіть при першому ознайомленні з характерними особливостями (активність і самостійність учнів, практична спрямованість, відповідність тем проектів інтересам учнів) методу проектів стає очевидним його спрямованість на соціалізацію особистості і, як наслідок, формування і розвиток соціальної компетентності. Це дозволяє нам зробити висновок, що метод проектів має бути більш повно використаний у педагогічній діяльності, спрямованій на розвиток соціальної компетентності й отримати максимально широке застосування в практиці сучасного ліцею.

Література

1. Архипова С. П. Професійна компетентність і професійність соціального працівника: сутність і шляхи розвитку / С. П. Архипова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2004. – № 2. – С. 17.
2. Гребеннікова О. А. Проектна діяльність старшокласників: уподобання, мотиви, форми організації / О. А. Гребеннікова // Вчені записки інституту безперервної педагогічної освіти. – Вип. 6. – Великий Новгород, 2004. – Кн. 2. – С. 37–41.
3. Лебедєв О. Є. Компетентнісний підхід в освіті / О. Є. Лебедєв // Шкільні технології. – 2004. – № 5. – С. 3–12.
4. Макаров С. В. Психолого-дидактические условия и факторы формирования акмеологической компетентности кадров управления: автореферат дис. ... канд. психол. наук / Макаров С. В. – М., 2004. – 21с.
5. Никитина С. В. Становление социальной компетентности старшеклассников современной общеобразовательной школы: дис. ... канд. пед. наук / Никитина С. В. – Омск, 2004. – 214 с., с. 80.
6. Цветков В. В. Формирование социальной компетентности сельских школьников: дис. ... канд. пед. наук / Цветков В. В. – Великий Новгород, 2002. – 155 с. – С. 26–27.